

KOROMPAY H. JÁNOS

Kölcsey-reminiszcenciák Arany János életművében

Most látszik, a következő darabból,
Hogy már az újabb nyelvben otthonos,
Mert rény a virtus, hullám lett a habból

(*Bolond Istók*, II, 119.)

Milyen intenzív volt Kölcsey Ferenc közéleti tevékenységének és költészetének a hatása Arany életművére? Most különösen aktuális ez a kérdés, hiszen a *Kölcsey Ferenc minden munkáinak* kritikai kiadása még nem fejeződött be, és az Arany János munkáinak néhány kötete már megjelent. Az eddigiek összegzése és a továbbiak előkészítése időszerűnek mondható; az alapos és folytatandó gyűjtés nem választható el a további kutatómunkától, amely fontos lehet a következő kötetek anyaga szempontjából, és újabb tanulságokkal is járhat. Ezúttal elsősorban a költészettörténeti összefüggésekre összpontosítunk.

Rozvány György *Nagy-Szalonta* történelmében az 1820-as évek törvénytelen katonafogdosásaira, az azt kerülő betyáréletbe menekülésre és a hadiadó irgalmatlan behajtására emlékezett vissza: „E korra vonatkozik Kölcsey Ferencnek, szánalom érzést hatásosan kifejező és megdöbbentő verse, mely e korban, írásban közkézen forgott, s mely így végződik: »S neked ad majd márványt nagy nevet a hizelkedés oh... sirodon!«”¹ A *Zsarnok* című vers 1823-ból való és 1831-ben jelent meg az *Aurorában*.² Rozvány – ellenőrizetlenül és tévesen – azt tette hozzá: „Nem tudom bizonynyal, de azt hiszem, hogy Kölcsey ezen megrázó verse, még összes költeményei közt sem adathatott ki”³

Ez a szalontai adat megkérdőjelezhető bizonyosságában is fontosnak tekintendő, annál is inkább, mert az 1847-ben írt *Murány ostroma* második szakaszának egyik versszaka mintha a *Zsarnok* „Még egy falatja volt az éhező szegénynek, / 'S elrablottad azt” soraira emlékeztetne:

S aljas érdek végett, zsarnok önkény alatt,
Keserű legyen az el nem húzott falat. . . ?

Ha ez az összefüggés igaz, akkor a többi vers, főleg *A rodostói temető*, amelyben a „zsarnok” szó többször is szerepel („zsarnoki század”; „Reszketve lehulljon, ha ki van még, zsarnok”) ezt a Rozvány György által idézett költeményt is visszhangozza.

¹ ROZVÁNY György, *Nagy-Szalonta* történelme, Nagy-Szalonta, 1892, III, 107.

² KÖLCSEY Ferenc, *Versek és versfordítások*, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Bp., Universitas, 2001 (Kölcsey Ferenc Minden Munkái), 811.

³ ROZVÁNY, *i. m.*, 107.

Arany Jánost ifjúkorától kezdve meghatározó Kölcsey-élmények érték. A színész-kaland után 1836 júliusában ért haza, két hónappal Lovassy László és unokatestvére, Ferenc letartóztatása után, amely „mélyen megdöbbsentette a szalontai lakosokat”⁴ Arany mindvégig jó viszonyban volt a családdal,⁵ és így közelről megismerhette a két Lovassy elítélésének, valamint fogságának történetét és annak okait, az 1832 és 1836 közötti pozsonyi országgyűlés eseményeit, így Kölcseyvel való találkozásukat⁶ és a Társalkodási Egyesület működését.

Az országos felháborodás a megyegyűléseken hangzott el, összefogásuknak a már perbe fogott Wesselényi és Kossuth volt fő szervezője. Wesselényi 1836. szeptember elején írta Kölcseynek: „Az ifjak dolgában reméllem s hiszem ti is felirtatok.”⁷ Valóban, ahogy a kritikai kiadás jegyzete fogalmaz: „Kölcseyék 1836. szeptember 4-én intéztek feliratot Szatmár megye nevében a nádorhoz és a királyhoz.”⁸ Ugyanők december 12-én avégett szálltak síkra, hogy királyi Felség „a Kossuth Lajos hazánkfia személyében polgári közös jusainkon és alkotmányos életünkön ejtett nagy sérelmet, törvényes hatalmával megorvosolni, s őtet s benne minden polgártársunkat több törvénytelen tilalmaktól megoltalmazni [...] méltóztassék.”⁹ Kossuth 1837. február végén küldte el Lovassyék ítéletének szövegét Kölcseynek,¹⁰ aki március 7-én már *Harmadik felirat az ifjak ügyében* címmel fogalmazta meg újabb megyei tiltakozását. Mindehhez hozzájárul az, hogy a Lovassyék elleni eljárás Kossuth 1837 májusában és Wesselényi 1839-ben kezdődő börtönbüntetésre ítéelésében is szerepet játszott.

Szörényi László kimutatta, hogy Arany Dózsáról való felfogásának háttérében Kölcseynek *Az örökös megváltás ügyében* című beszéde áll. Arany írta Petőfinék: „Egy pár szót az eposzrul. Csák és Rákóczi – sőt Dózsa is – megfordult az én fejemben: de ott a nagy bökkenő, a cenzor óna. Dózsát mosolygód talán? hisz tette nem volt egyéb, mint egy kis *reakció* a természet örök törvénye szerint. Históriaiban ugyan semmivel bírók harca a vagyonosok ellen: de szerintem elnyomottaké az elnyomók ellen. Istentelen (?) rabszolgáladás Szent Domingón.”¹¹ Kölcsey ezzel kapcsolatban a következőket fejtette ki:

⁴ *Uo.*, 120.

⁵ ARANY János, *Levelezés I. (1828–1851)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, Bp., Akadémiai, 1975 (Arany János Összes Művei XV; a továbbiakban: AJÖM XV.), 580.

⁶ KÖLCSEY Ferenc, *Országgyűlési naponkénti jegyzések*, s. a. r. PAJKOSSY Gábor, Bp., Universitas, 2002 (Kölcsey Ferenc Minden Munkái), 281.

⁷ Wesselényi Miklós Kölcsey Ferencnek, Pest, 1836. szept. 6. = KÖLCSEY Ferenc, *Levelezés IV. (1834–1836)*, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Bp., Universitas, 2001 (Kölcsey Ferenc Minden Munkái), 423.

⁸ *Uo.*, 778.

⁹ *Felirat Kossuth ügyében* = KÖLCSEY Ferenc *Összes művei*, s. a. r. SZAUDER Józsefné, SZAUDER József, Bp., Szépirodalmi, 1960, II, 324.

¹⁰ Kossuth Lajos Kölcsey Ferencnek, Pest, 1837. február 17. [27.] = KÖLCSEY Ferenc, *Levelezés V. (1837–1838)*, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Bp., Balassi, 2017 (Kölcsey Ferenc Minden Munkái), 37.

¹¹ Arany János Petőfi Sándornak, Szalonta, 1847. február 28. = AJÖM XV, 59.

Példákkal mutassa-e meg a' Szólló, hogy a' szolga valahányszor alkalom adatik, urával miként bánik? nem szükség a' világ történeteibe széllyel tekintenie, nem szükség a' régi Rómában a' Spartacus vad csoportait, vagy a' Német Országi paraszt hadat, vagy Sz. Domingoi gyilkos jeleneteket felhozni. Hazánk történeteiben a' példák borzasztóbbak, mint akár hol. Említé a' Szólló Dózsa vérengző tetteit;

és így tovább.¹²

Kölcsey beszéde 1834. november 10-én hangzott el¹³ és Kossuth *Országgyűlési Tudósításai*ban jelent meg. Ezt a kéziratot, a 69. számától kezdte könyvművészi újságot a fentiek szerint Arany János is olvashatta Szalontán, nagy valószínűséggel a Lovassy-testvérek közvetítésével, és – mint látni fogjuk – nem csak az idézett számot.

Lovassy László a pozsonyi Irgalmas Barátok zárdájából 1846 decemberében levelet írt Szalontára, amelyet Arany mint jegyző fogadott,¹⁴ aki a *Murány ostromát* 1848-ban a bebörtönzést szenvedett és immár megvakult Wesselényi Miklósnak ajánlotta volna: „ha a *Veselényi* névnek ekkinti megéneklése a teljes életében becsületes uton haladt szerencsétlen nagy honfi sötét éjjelét némileg derítné, meg lenne jutalmazva fáradságom”¹⁵

1835-ben Kölcsey így búcsúzott Pozsonyban az országos rendektől: „haza és haladás. Azok, kik a haladás helyett maradást akarnak, gondolják meg, miképen a *maradás* szónak több jelentése van. Kor szerinti haladás épen maradást hoz magával; *veszteg maradás következése pedig senyvedés*. Isten őrizze meg e nemzetet minden gonosztól! Isten virassza fel e nemzetre a teljes felvirágzat szép napját!”¹⁶ 1841-ben Arany első, nyomtatásban megjelent írásában ez áll:

Haladunk! hála nemzetünk nemtőjének, hála azon nagy honfiaknak, kik hő buzgalmú honszeretettől vezéreltetve, szónoklat, írás és tett által e haladást előmozdítani törekuszenek! Haladunk! és pedig, általánvéve, előrehaladunk, bár itt ott még e tekintetben sok a kivétel. Haladásunk feltűnő jele s üdvös zsengegyülemölcsé különösen, hogy folyó s más irataink, sőt még, nagy részben szépirodalmunk is, telvék népnevelési, képezési eszmékkel, -elvekkel, mik nélkül általános nemzeti műveltség s polgári jóllét nem keletkezhetik.¹⁷

Horváth János ezt írta Arany pályakezdéséről:

Verselési gyakorlata talán nagyobb s folytonosabb volt amaz első, még gyermeki szakaszban: afféle rigmusgyártás a kántorpoézis népszerű modorában, pusztán a vers kedvéért,

¹² SZÖRÉNYI László, „Istentelen (?) rabszolgalázadás...” = Uő, *Toldi uram dereka: Arany Jánosról*, Bp., Nap, 2018 (Magyar esszék), 6-7.

¹³ *Az örökös megváltás tárgyában, 1834. november 10., országos ülés* = KÖLCSEY Ferenc, *Országgyűlési dokumentumok*, s. a. r. VÖLGYESI Orsolya, Bp., Universitas, 2011 (Kölcsey Ferenc Minden Munkái), 379.

¹⁴ *Archive Nationale, Colection de documents a Muzeului memorial „Arany Ianos” Salonta, 4/1796–1887, 461–462. Lásd AJÖM XIII, 470.*

¹⁵ Arany János levele Petőfi Sándornak, Szalonta, 1848. január 8. = AJÖM XV, 168–169.

¹⁶ *Búcsú az országos rendektől: 1835. február 9., kerületi ülés.* [az Országgyűlési Tudósítások változata] = KÖLCSEY, *Országgyűlési dokumentumok, i. m.*, 404.

¹⁷ ARANY János, *Népnevelési ügyben* (1841) = Uő, *Prózai művek I.* s. a. r. KERESZTURY Mária, Bp., Akadémiai, 1962 (Arany János Összes Művei X.), 151.

legjobb esetben Csokonai modorának utánzatáig jutva el. E Csokonai-modor, amennyiben eredetét még ír, a második szakaszban is sokáig fennmarad komikus epikában s alkalmi lírai humorisztikában – s lassan, de nem szívesen enged tért a neológ modernnak, melynek változatai közül csak a Kölcsey-féle: a legmélyebbek egyike, mutatható ki.¹⁸

Voinovich 1839 tavaszáról közölt „egy *Elégia* című meg egy címtelen verset,¹⁹ s ez az első eset, mikor Arany újabb modorát tetten érhetjük”. Ezek már a Kölcsey-reminiscencia első emlékei:

Lírai attitűd (kivált az elsöben), éteri érzelmesség bizonyos tompa pátosza, olvadákony képzetek, absztrakt képes beszéd, olykor egész kifejezések, az elsőnek versalakja is: reá vallanak. A másodikik költemény realisabb alapú; légies díszítményei nem tudják elfedni konkrét alkalomszerűségét, haladó s lelkiállapotokat huzamosan jellemző gondolatmenetét, mik Arany eredeti sajátjai. Az elsöben a versalak is erősebben magával hozott bizonyos, már hozzátapadt kölcseyes színezetet, a másodikik itt-ott önkéntelenül Csokonaihoz közelíti. Valószínű azonban [...], hogy kölcseyes lepelben bár, a lírikus Aranyinak egy nagyon egyéni, borongós hangulata mutatkozik itt be első ízben.²⁰

Ha elmém egy arany jövőn megáll,
Reményem napja még mosolyga rám.
Sorsom még néha gúnyolót talál
Bennem, midőn tört sajkám biztatám.
Gyakorta feltűnt a partok viránya,
Volt a küzdő hajósnak céliránya!

Eltűntek ők! Kőd és hullám dagálya
Válták fel a virágzó partokat;
Kiküzdeve a hajós végső csatája,
Nem álmodik jobb létre álmokat.
Távol habon úszkál üres sajkája,
Hab-sír borítja a tört tagokat.
Csillagtalan terül föl az ég.
Hamván tenger-moraj s örök feledség!!!

A révtől messze került, köd, szél és erős hullámzás által eltévedt hajó toposza már az antikvitás irodalmából ismerős volt Arany János számára, egyebek között Horatius költészetéből. Az 1870-es években *A köztársasághoz* címmel lefordította *O navis referent* kezdetű versét (amelyet előtte Virág Benedek és Kazinczy Ferenc is tolmácsolt).²¹

Oh, hát visszaterel új vihar, új hab a
Nyílt tengerre, Hajó?... Révbe siess, hamar!

¹⁸ HORVÁTH JÁNOS, *A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése* = HORVÁTH JÁNOS *Irodalomtörténeti munkái IV.*, s. a. r. KOROMPAY H. JÁNOS, KOROMPAY KLÁRA, Bp., Osiris, 2008, 839 (a továbbiakban: HJIM IV.).

¹⁹ VOINOVICH GÉZA, *Arany János életrajza*, s. a. r. TÖRÖK LAJOS, Bp., Universitas – MTA Könyvtár és Információs Központ, 2019², 41-44.

²⁰ HJIM IV, 831-832.

²¹ ARANY JÁNOS, *Kisebb költemények 3. (1860-1882)*, s. a. r. S. VARGA PÁL, Bp., Universitas – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2019 (Arany János Munkái, 739-741).

Ez a kép - többek között - Csokonai *Tudógyulladásomról* című versében is megjelenik:

[...] Csónak ez, mely jaj a kétes
Remény és biztos félelem,
S az élet és halál setétes
Hullámjain lebeg velem.

Vörösmarty „Sok vész riaszt...” kezdetű, korai verse folytatja a hagyományt:

Boldogtalan! - járj! már tova hányatik
Hajód, vitorlád már szakadoz, bomol,
Zúg a dagadt víz árja, s színét
Északi szél dühe ostromolja.

Arany költeménye azonban sokkal inkább Kölcsey költészetéhez kapcsolódik. A nagy előd órá jellemző módon számos alkalommal élt e topossal, leginkább a következő versekben: *Minden óráim...* [I.], *Átok, Miről fog a' lant...*, *Élet* [I.], *A' Reményhez, Képzelethez, Szép Lenka, Csolnakon, A' nyugtalan, Rév előtt, Vész, Messze széles...* Ezek közül a *Csolnakon* (a *Búsan csörög...*, a *Zrínyi' éneke* és az Arany által megzenésített az *Epedés* vagy *Bú két velem...* címűekkel együtt) szerepel a *Dalgyűjtemény*ben is. Csörsz Rumen István hívta fel a figyelmet arra, hogy az ő megzenésítései nem 1877–1882 közöttiek, hanem már jóval korábról származnak. „Ekkortájt feltehetőleg csak leírta őket, emlékezetéből előásva, esetleg javítgatva. Zenei stílusuk ugyanis sokkal inkább az 1830–40-es évek világát idézi.” Lehetséges tehát, hogy „maguk a megzenésítések is keletkezettek a diák- és pályakezdő években”, de „mindenképp a *Dalgyűjtemény* ősananyagának továbbsugárzását, a benne megörökített zenei nyelv régi-új használatát érhetjük tetten”.²²

Az 1850-ből való *Reményhez* ennek a Kölcsey-hagyománynak mintegy szintézis-ként fogható fel:

Kölcsey-idézetek:

Szélvész között, zúgó habon
Rettegtet sok veszély,
Reményem még is egy vagyon,
Tán partra hajt a' szél! (*Szép Lenka*)

Isten hozzád, messze kék part! (*Vész*)

Kopár szirtokra vet ki a' hab (*A' Képzelethez*)

Vészes égnek néz alatta:
Hú fedélhez merre jut?

Arany: *Reményem*

1.
Kis hajó az én reményem,
Sem árboca, sem kormányja;
Csapkod a hullám keményen,
Gyöngé sajkám veti-hányja.

2
Messze a kék part mögöttem,
Földe a kopár valónak,
Honnan el-ki számüzötten
Fut reményem, e kis csónak.

²² Csörsz Rumen István, *A mesterkedő mester: Korai olvasmányok nyomai az Arany-életműben*, It, 98(2017), 4. sz., 439–441.

'S hű fedél ha befogadta,
Száműzöttként vissza fut. (*Átok*)

Zöld sátorodban zengem-el
Hattyúi végdalom'. (*Ki búban ül...*)

Messze széles e' világot
Bebujdostam én, (*Messze széles...*)

Mint csolnak a' habok' körében,
Hánykódom 's nyugszom hív ölében (*Élet*)

Egy rózsát adj hű szerelem,
Bár tövises léssen, (*Bú kél velem...*)

Túlparton zöldell egy virány, (*Szép Lenka*)

Ah, mennyi vész fog dörgő fellegében
Üldözni téged élted nyomdokán! (*Képzethez*)

'S enyhülni fognak kínaim. (*Búcsú B...tól*)
'S Csendes tengerénn álmaidnak

Ringassad lelkemet, (*A' Képzethez*)

Boltos szivárvány nyúgoszik fölettem.
Nincs ajkam, és mégis mosolygok én,
(*Talányok VII*)

'S míg engem e' veszély' körében
Ezer halál zúg itt körül,
Sem ég, sem föld nem könyörül. (*Rév előtt*)

Ez a kép visszatér Arany későbbi verseiben is: „Érzem, mint csónak a habot, / Hogy átmenet mind rám csapott” (*Az örök zsidó*); Buda lelke „hánykódik vala”, „mint habon a csónak”²³

Az *Élet és Literatúrájának* 1827. évi számában jelent meg, immár másodszer, Szemere Pál *Remény* című szonettje, valamint annak bírálatai, amelyet ő 1813 szeptemberében

3
Mint a hattyú, mely világra
Bujdosott, mint beljebb téved:
Egy hab a más habhoz vágja:
Mégsem óhajt lelni révet:

4
Lelkem, a tenger hajósa,
Retteg újabb kikötőtül,
Hol tövis közt nincsen rózsza
S pusztában virány nem zöldül;

5
Hol azért áll oly szilárdan
A föld, hogy sivár mezőin
Bírhassák követni bátran
Nyomaimat üldözöim.

6
El hát, a bizonytalanba!
Merre szél hajt és hab ingat:
Érzem, enyhül fájdalom, ha
Szél és hullám karja ringat.

7
Ott szabad a lég köröttem, -
S néha-néha egy szivárvány
Mosolyog rám, megtöröten
Képzetelem óceánján.

8
El, el a bizonytalanba!
Rengj, hajóm, szabad hullámon.
És nem tudjam, így rohanva,
Meddig *halál*, meddig álom!

²³ ARANY, *Kisebb költemények* 3, i. m., 513.

Kölcseynek mint Helmeucz mívét küldte el, Kazinczynak pedig mint Kölcseyét.²⁴ Ez Arany szempontjából több tekintetben is fontos.

Reményem című versére, mint ismeretes, 1860-ban Szemere levélben küldte el elemző megjegyzéseit.²⁵ Ez a bírálóat *Dalverseny és magyarázat Mű és év* című részének VI., *Remény* fejezetében Petőfi három verse (*Drága orvos úr... Szállnak reményink... Szerelmes zúgó tenger...*) után, Csokonai *A reményhez* és Szemere Pál *Remény* című szonettje előtt szerepel.²⁶ Arany János válaszolt erre a levélre, *Széptani jegyzetek* című munkájában, és Szemeréről írt nekrológiájában meg is emlékezett bírálójára szonettjeiről,²⁷ annak részeseként, hogy versével ő is részese lehetett annak a bírálatsorozatnak, amely 1813-ban kezdődött el.

Szemere versének leginkább második versszaka érdekes:

De most nem tűnsz fel nékem, jobb Remény.
Fenn réventől köd, szél, hab messze szóra,
Faggat, gyötör, remegtet minden óra,
'S küzdelem keblemben minden érzemény.

Szemere Pál olvasatában Arany versének „El, el a bizonytalanba” (helyesen: „El hát, a bizonytalanba!”) sora szerint „a bizonytalanság nem egyéb mint maga a reménység; tehát mintha mondaná: el, el a reménybe”.²⁸ Arany válasza egészen más: „Nem is remény, t.i. *jobbnak* reménye az, mi tengerre hajt... mindegy, ha *jobb*, ha roszabb talál is, csakhogy itt a veszély még bizonytalan. [...] *az a remény*, melyről énekelek, nem sokkal több a *kétségbeesésnél*.”²⁹ Ennek hitelességét bizonyítja a *Bolond Istók* I. énekének 33. versszaka is: „És láthatáromon nem volt remény - / S kétségbesés örvényeig jutottan / Kezem égre emelni nem merém”, valamint ennek az érzésnek tárgyiasítása a *Katalinban*: „Kétségbesés minden remény”.

²⁴ Élet és Literatúra, 1827, 139. Ennek történetét lásd KÖLCSEY Ferenc, *Levezés I.*, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Bp., Universitas, 2005 (Kölcsey Ferenc Minden Munkái), 775-776. – KÖLCSEY Ferenc *Irodalmi kritikák és esztétikai írások I. (1808-1823)*, s. a. r. GYAPAY László, Bp., Universitas, 2003 (Kölcsey Ferenc Minden Munkái), 516-552.

²⁵ Szemere Pál levele Arany Jánosnak, [Pécel, 1860. április. 2.] = ARANY János, *Levezés 3. (1857-1861)*, s. a. r. KOROMPAY H. János, BÓDYNÉ MÁRKUS Rozália, JANKOVITS László, Bp., Universitas, 2004 (Arany János Összes Művei XVII; a továbbiakban: AJÖM XVII), 384-388. – Arany János Szemere Pálnak, Nagykőrös, 1860. ápr. 14. = *Uo.*, 389-391. A jegyzetek: *Uo.*, 865-867.

²⁶ SZEMEREI SZEMERE Pál *Munkái*, s. a. r. SZVORÉNYI József, Bp., 1890, II, 5-156. Vö. AJÖM XVII. 864-865.

²⁷ Arany János Szemere Pálnak, Nagykőrös, 1860. április 14. = AJÖM XVII. 389-391. A jegyzetek: *Uo.*, 865-867. – *Széptani jegyzetek* = AJÖM X. 517. – *Szemere Pál* = ARANY János, *Prózai művek 2. (1860-1882)*, s. a. r. NÉMETH G. Béla, Bp., Akadémiai, 1968 (Arany János Összes Művei XI.), 22.

²⁸ AJÖM XVII. 387.

²⁹ *Uo.*, 391.

Keresztury Dezső Szauder Józseffel együttműködve készítette el *S mi vagyok én...* című, 1856-ig terjedő munkáját.³⁰ A közös tevékenység összekötötte a Kölcsey- és az Arany-kiadás szerkesztőit, ami a két költő szövegeinek párhuzamos olvasatát jelenthette; ez már, sajnos, nem vonatkozhatott a második, *Csak hangköre más* című kötet elkészítésére, amely 1987-ben jelent meg.

Keresztury Dezső és Szauder József elemzése szerint „*Az elveszett alkotmányban* felidézi Arany az Idő malmának képét: a Kölcsey *Vanitatum vanitas*-hangulatában megnyilatkozó aktuális keserűségnek ezt az epikai tárgyilagossággal örökös érvényűvé tett látomását. A garat »hősöket és nyomorú koldusokat egyre sodor le ... porhamu lesz mind, ami van e földön«. A szellem minden alkotását is – a foliantot, melyek »elették a zseni szerzőket«. Ez a gondolat egész életét végigkísérte.”³¹ „A *Vanitatum vanitas* ihletésének nyomait [...] a *Gondolatok a békekongresszus-ra* eszme- és formavilágában is megtaláljuk.”³² A *rodostói temetőben* „Kölcseyt, Vörösmartyt visszhangoztató fordulatát” jellemzik;³³ a *Fiamnak* című versben szereplő „És ha felnövéen tapasztalod, / Hogy apáid földje nem honod” motívumát pedig „már Kölcsey is az évszázados nemzeti publicisztika idegen- egyre inkább németellenes érvei közül olvasztotta a *Himnusz*-ba.”³⁴

Arany János Kölcsey nevét először 1845 végén írt levelében említette: „igaza van midőn azt mondja: »csak az a darabban természetes, mit abban várni vagy rettegni lehet« – minél több a várni vagy rettegni való annál érdekesebb a darab”³⁵ Ez Kisfaludy Károly *A leányőrző* című darabjának bírálatából való, amely először az Élet és Literatura 1827. évi számában jelent meg. Arany emlékezetből idézett, hiszen az eredeti szöveg így hangzik: „Csak az mi előttünk valamely darabban természetes, a' mit abban vagy várni vagy rettegni lehet.”³⁶ A tudós költő poétikájának, kritikai alapelveinek egyik legfontosabbikáról van szó: „nálam *főleg* a compositióban van a poesis, ha t.i. van; és ha a compositiót már előre gyöngének sejtem, sohasem vesztegetem rá a mindennapi költészet tarka szalagbokrát” – írja Petőfinek.³⁷ „Oly compositio ez – áll majd a Nádasdy-jutalomra küldött pályamunkákról készült bírálatában –, melynek semmi benső összefüggése nincs, csak azon külső *egymás-után*, melyet történetíró is oly renddel adna elő.”³⁸

³⁰ KERESZTURY Dezső, „*S mi vagyok én...*” Arany János 1817–1856, Bp., Szépirodalmi, 1967, 107.

³¹ *Uo.*, 98.

³² *Uo.*, 107, 300–301.

³³ *Uo.*, 249.

³⁴ *Uo.*, 296–297.

³⁵ Arany János Szilágyi Istvánnak, Szalonta, 1845. december 4. = AJÖM XV, 23.

³⁶ Élet és Literatura, 1827, 339.

³⁷ Arany János Petőfi Sándornak, Szalonta, 1848. április 22. = AJÖM XV, 201. Erre vonatkozó megjegyzéseit SZINNYEI Ferenc kezdte összegyűjteni: *Arany a compositióról*, ItK, 18(1908), 2. sz., 129–138.

³⁸ [*Bírálat a Nádasdy-jutalomra küldött három pályamunkáról*], 1861. október 20. = ARANY János, Hivatali iratok 2.: Akadémiai évek (1859–77), s. a. r. GERGELY Pál, Bp., Akadémiai, 1964 (Arany János Összes Művei XIV.), 15.

Kölcseynek ugyanez a tanulmánya foglalkozik – Jean Paul *Vorschule der Ästhetik* című munkájára hivatkozva – az Aranyra igen jellemző „húmor”-ral, „a tragikummal vegyes komikai pathos” jelenségével: „A Humor’ vegyületei heterogeneumok egymással, azért természetesen önmagával küszdésben álló, az „extremumról extremumra csapongó lélekállapotot teszen fel”.³⁹ Ez Arany megfogalmazásában „Nevetséges alarcában rejtezett sírás”,⁴⁰ és amely a *Bolond Istók* elején mutatkozik meg:

Szeretem a hölgy szép szemét, midőn
Egyszerre könnyet hullat és mosolyg,
S a még le nem simult bánatredőn
Félénk örömmek kétes lángja bolyg.
Szeretem, hogyha – mint tavasz-mezőn
Árnyékot napfény – tréfa üz komolyt:
Ez a hullámos ember szív nedélye:
Halandó létünk cukrozott epéje.

A „*Csak hangköre más*” című kötet már nem tartalmaz Kölcsey-visszhangú versélményeket, bár a *Kisebb költemények* harmadik kötetének sajtó alá rendezője, S. Varga Pál többre is felhívja a figyelmet. Arany *A* négy jövevény című versének „Utas megállj!” felszólítása Kölcsey *Zrínyi énekének* „Vándor állj-meg!” formulájával rokon,⁴¹ a *Széchenyi emlékezete* „Megrontva bűnöd és a régi átok” és az *1861* című vers „Ha bűnhödénk, elég a bűnhödét” sorának egyik előzménye a *Hymnus*: „Szerte nézett ’s nem lelé / Honját a hazában” és „Megbűnhödté már e nép / A’ múltat ’s jövendőt!”⁴² Az *örök zsidó* „földi boly” és a *Meddő órán* „szappan-buboréki” képeinek egyik mintája a *Vanitatum vanitas*: „Földünk egy kis hangyafészek” és „Egy évezred egy buborék”,⁴³ és a *Széchenyi a Tiszán* „Messze jövendőnek szüli örökbe fiát” sora hasonlít a *Husztra*: „Messze jövendővel komolyan vess öszve jelenkort”.⁴⁴

Voinovich párhuzamba állította Kölcsey *Perényiek* című drámatöredékét és Arany hasonló című, elveszett színdarabját,⁴⁵ és beszámolt a Kölcsey *Vérmenyekzőjének* és Arany *Öldöklő angyalának* rokonságát tárgyaló irodalomról.⁴⁶ Horváth János az *Egy egyszerű beszélykérő*l szólva megemlítette „Kölcsey novellájának (*A vadász-laknak*) föltehető hatását; annak a hősnője gyermekgyilkosság gyanúja miatt kerül börtönbe, s mire ártatlansága kiderülne, ottvész. Ilonkát férjgyilkossággal gyanúsították,

³⁹ Élet és Literatúra, 1827, 324-325. Vö. KERESZTURY, *i. m.*, 342. – ARANY, *Kisebb költemények 3.*, *i. m.*, 1039-1040.

⁴⁰ *Széptani jegyzetek* = AJÖM X, 543.

⁴¹ ARANY, *Kisebb költemények 3.*, *i. m.*, 470.

⁴² *Uo.*, 482, 521.

⁴³ *Uo.*, 512, 866.

⁴⁴ *Uo.*, 602,

⁴⁵ VOINOVICH, *i. m.*, 53.

⁴⁶ *Uo.*, 335. Vö. VÉRTESY Jenő, *Kölcsey Ferenc*, Bp., 1906, 79. – TOMPOS József, *A magyar ballada története*, Kolozsvár, 1909, 165. – BITTENBINDER Miklós, *Arany János Öldöklő Angyala*, It, 1(1912), 5. sz., 251-253,

mint azt a »P. J.«-t, kinek számára védőbeszédet költött Kölcsey”.⁴⁷ Más nyomát is találni Kölcsey hatásának a beszélyben;

a gyarmathi protestáns lelkészről írja ott Arany: „Az ilyen emberek kedélyét a régi hellen költeményekhez hasonlónak képzelem; benne minden derült, minden mosolygó; – még a bánat is”; a *Nemzeti hagyományok*ban olvashatta Kölcsey ezen sorait: „A görög költőnek, mint a görög művész szobrának, búsongása is szép és nyugalmas; vidámsága pedig tiszta, mint a felhőtlen ég.”⁴⁸

Csörsz Rumen István vette észre, hogy Kölcsey Ferenc *Epedés* vagy *Bú kél velem...* című verse „nemcsak a szintén 8+6-os főmetrum miatt rokon” *A walesi bárdokkal*, hanem „konkrét párhuzam is kirajzolódik” a „Mért nyög, miért *az esti szél* / Bokor ernyőjében?” és a szintén rímhelyzetben szereplő „*kél az esti szél*” s a „szüzek siralma, özvegyek / Panasza *nyög* belé” között.⁴⁹

A *Parainesis* a Világos utáni nehéz időszakban is erőforrást jelentett Arany számára: nyomai megtalálhatók 1850-ben írt *Fiamnak* című versében.

Örökül, a második versszak szerint, „Legföljebb mocsoktalan nevet: / A tömegnél hitvány érdemet” fog a költő az utódokra hagyni. A „tapsok’ hőse” – írta Kölcsey – „boldog, ha sárral nem mocsoktatik be!”;⁵⁰ „a’ pór nép’ zajgó kiabálása, legyen az ellened vagy melletted, minden esetre megvetésre méltó”.⁵¹ Az „Ártatlan szived tavaszkerében” sor mögött az a *Parainesis*ben megfogalmazott tapasztalat is áll, amely során „a’ legszentebb nevek” megtapodtatása „kínos fájdalmat okoz keblednek, ’s annál kínosabbat, mennél tisztábban megőrzended szived’ érzéseit”.⁵²

A harmadik versszak szerint a hit „Túrni és remélni megtanít”, „Mindig túrni és remélni kell!” Kölcsey is megtanult „bal szerencse’ tekintetét nyugodtan túrni”,⁵³ „*N y ú g a l o m* és *ö n é r z é s* [...] által lehetséges bal eseteket nem csak eltúrni, de méltósággal szenvedni; ’s azokban nemcsak le nem alacsonyúlni, de lélekben felemelkedni.”⁵⁴

A következő versszak „S idegennek szolgálsz eszközül” sora mögött is – ellenpéldaként – a *Parainesis* áll: „Sok ember eszközzé tétetik; mert egyébre nem való. Sok eszközzé teszi magát, hogy saját czéljait érje el.”⁵⁵

⁴⁷ HORVÁTH János, *A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése* = HJIM IV, 859. – vö. KERESZTURY, *i. m.*, 107.

⁴⁸ *Uo.*

⁴⁹ CSÖRSZ Rumen István, „*amint húrjába csap*” = *Kösziklára építve – Built upon His Rock: Írások Dávidházi Péter tiszteletére – Writings in Honour of Péter Dávidházi*, szerk. PANKA Dániel. PIKLI Natália. RUTTKAY Veronika, Bp., ELTE BTK Angol-Amerikai Intézet Anglisztika Tanszék, 2018, 54–60. Az idézet: 56.

⁵⁰ KÖLCSEY Ferenc, *Erkölcsei beszédek és írások*, s. a. r. ONDER Csaba, Bp., Universitas, 2008 (Kölcsey Ferenc Minden Munkái), 66.

⁵¹ *Uo.*

⁵² *Uo.*, 47.

⁵³ *Uo.*, 46.

⁵⁴ *Uo.*, 48.

⁵⁵ *Uo.*, 73.

Az ötödik strófa sorai:

Majd, ha látod, érzed a nyomort,
Melyet a becsület válla hord;
Megtíporva az erényt, az észet,
Míg a vétek irigységre készít
S a butánk sorsa földi éden:

a következő Kölcsey-idézettel állhatnak összefüggésben:

Gondold meg: soha sem volt idő olly mostoha, nemzet olly elsúlyedt, hely olly szerencsétlen környülmények közt, midőn és hol szív nem találkozott volna, való rénynek hódoló; soha sem volt, legalább igen ritkán volt ember, ki erkölcsi súlyedése' legalsó lépcsőjén is, a' rény szeretetre méltó voltát, hacsak pillantatokra is, ha csak kétségbe[e]jsés' érzelmeivel is, meg nem ismerte; s' mindenek felett soha sem volt, és soha sem leszen ember, ki szívé' és lelke' tisztaságát, üldözés és veszély közt is, ég' áldásának nem tartotta, ki magát balsorsban is boldogabbnak nem hitte a' szerencsében tündöklő gonosznál.⁵⁶

Arany számára különösen fontos lehetett ezeknek a soroknak olvasása: egyfajta válaszként arra a reményre, amely, mint idéztük, nem volt „sokkal több a kétségbeesésnél”. A *Parainesis* hozzátézi: „Gondold meg: az alatt míg téged gonosz emberek nyomorúságba süllyesztettek; másokat a' jók nyomorúságból emeltek ki.”⁵⁷

Az utolsó versszak kívánsága: „Oh, remélj, remélj egy jobb hazát! / S benne az erény diadalát” is feltehetőleg Kölcsey nyomán történik: „Bízni az emberi rényben, az erények' legnemesbjei közé tartozik”⁵⁸ éppúgy, mint a „Járj örömmel álmaid egében” sor: „Most még a' gyermekkor' bájos álmai kebledhez gondot fézni nem engednek.”⁵⁹

Arany *Domokos-napra* című versét (1851) Voinovich Géza „Valóságos parainesis”-nek nevezte, amely „a származás és helyzet előnyével kötelességet állít egyensúlyba s a humanitárius eszményt tűzi ki: »Ember lenni mindég, minden körülményben«”⁶⁰ Valóban: ennek a versnek legfőbb üzenete is a *Parainesis*-ben található.

„Gaz, ki a Múzsáknak hamis tömjént viszen” – áll a névnapki köszöntésként írt költemény elején, Kölcseyt idézve: „színlett nagyságot mutogatni gyalázatnak tartsd.”⁶¹

A 3. strófa „Előtted a küzdés, előtted a pálya, / Az erőtlen csügged, az erős megállja” sorainak közvetlen ihletői a „Küzdés az élet!”⁶² és az „erősek lépnek majd a pályára”⁶³ lehetnek; az „És tudod az erő micsoda? – Akarat” sornak pedig a „Két erő tart felül

⁵⁶ Uo. 47–48.

⁵⁷ Uo., 69.

⁵⁸ Uo., 73.

⁵⁹ Uo., 81.

⁶⁰ VOINOVICH, *i. m.*, 194.

⁶¹ KÖLCSEY, *Erkölcsei beszédek...*, *i. m.*, 70.

⁶² Uo., 65.

⁶³ Uo., 47.

a' sokaságon: ítélet' és akarat' ereje".⁶⁴ A 4. versszakbeli „Áldjad a jó Istent” előzménye az „Imádd az istenséget!”⁶⁵ felszólítás, az „óvakodj; amivel / Ó álda meg, saját érdemül róni fel” figyelmeztetésnek pedig az „egész lényedet, fenntartásod' 's tökéletesülésed' minden eszközeit egyedül e' hatalmi és értelmi összehatásnak köszönheted”⁶⁶ kijelentés.

Az 5. strófa elején a „Nemes önbizalom, de ne az önhittség, / Rúgói lelkedet nagy célra feszítsék” található: ennek háttere a „Mennél több 's mélyebb ismerettel bírsz: annál inkább érzed az emberi tudomány' bizonytalanságát. Ez érzés önhittségtől meg fog őrizni”.⁶⁷ A következő versszak első mondata: „Szeressed hazádat. . .”, éppúgy, mint Kölcseynél: „Szeresd a' hazát!”⁶⁸ A 7. versszak ennek az eszménynek megvalósítására int: „Vess számát erőddel s legjavát, amelyet / Leghasznosbnak ítélsz, hazádnak szenteljed”. Kölcsey tanácsa: „Mindent, a' mit élted' folyta alatt arczod izzadásában gyűjtöttél; mindent, a' mit lángoló szerelemmel fűztél magadhoz, javaidat, kincseidet, házad' népét és saját éltedet naponként és pillantatonként érette fel kell szentelned”,⁶⁹ mert, így a vers: „A haza igényel munkás, hú fiakat”, és így a *Parainesis*: „Tudományt a' munkás étellel egybekötni: ez a' feladás, mire a' köztársaság' férfianak törekednie kell.”⁷⁰

„Hass! buzdíts! egyesíts!” – mondja a 8. versszak, idézve a *Huszt* című verset: „Hass, alkoss, gyarapíts; s a haza fényre derül!”; „Légy kész egyesülni” – kéri itt is Kölcsey.⁷¹ Végül, az utolsó versszak az eljövendő „tettdús férfikor”-ról szól: ennek *Parainesis*-béli megfelelője: „Ki nem tett mindent, mit tennie kellett 's lehetett vala, az boldog nem lesz.”⁷²

Arany János Nagykőrösön tanítva az 1858/1858. tanévben a következő, a *Parainesis*-ből merített dolgozati témákat tűzte ki:

„A sorsunkoni megnyugvás”⁷³ – „miképen szenvedés és kebelzagató áldozat tulajdon örömet hoz lelkeinknek; és sorsunkon felülemelkedni megtanít.”⁷⁴

„A megelégedés”⁷⁵ – „Teljesített kötelesség 's nemes törekvések' önérzése küszdés 's bánat közt is nyugalmat tenyész; 's ha e' nyugalommal, boldogság czím alatt,

⁶⁴ Uo., 61.

⁶⁵ Uo., 50.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Uo., 72.

⁶⁸ Uo., 52.

⁶⁹ Uo., 53.

⁷⁰ Uo., 56.

⁷¹ Uo., 62.

⁷² Uo., 79.

⁷³ ARANY János, *Hivatali iratok 1.: Nagyszalonta – Nagykőrös – Budapest (1830–65)*, s. a. r. DÁNIELISZ Endre, TÖRÖS László, GERGELY Pál, Bp., Akadémiai, 1966 (Arany János Összes Művei XIII; a továbbiakban: AJÖM XIII), 211.

⁷⁴ KÖLCSEY, *Erkölcsei beszédek...*, i. m., 46.

⁷⁵ AJÖM XIII, 212.

megelégszel: annak megnyerése szép, jó 's erős léleknek, keresés nélkül, csupán tettei' következésében, bizonyos."⁷⁶

„Isten mindent bölcsen rendelt"⁷⁷ – „Ak[á]rmerre veted e' temérdek mindenségben tekinteteidet, mindenfelől egy végtelenül bölcs, nagy és jó, de egyszersmind megfoghatatlan lény' jelenségei sűgárzanak feléd."⁷⁸

„Az önuralkodásról"⁷⁹ – „Minden erény önáldozattal jár, feláldozásával pillanatnyi kényünknek, megtagadásával önhasznunknak, 's nem ritkán hajlandóságunk' vagy gyűlölségünk' elnémitásával"⁸⁰

„Se a szerencsében fel nem fuvalkodjál, se a balsorsban el ne csüggedj"⁸¹ – „a' szerencse hatalmát ismerd meg ugyan, de általa sem kormányoztatni, sem elrettentetni magadat ne engedd."⁸²

„Idegen nyelveket tudni szép, a hazait művelni kötelesség"⁸³ – „idegen nyelveket tudni szép, a' hazait pedig lehetőségig mívelni kötelesség"⁸⁴

„Paraphrasis Carminis Kölcseyani. – Szükség fejt erőt"⁸⁵ – „Bátorság kell nemcsak a' pillanatnyi szükségben; hanem a' szükség' bár milly hosszú tartósságában is: azért bátorság[,] türelem és állandóság nélkül kevés beccsel bír."⁸⁶

„Az emberi élet folytonos harc"⁸⁷ – „Küszdés az élet!"⁸⁸

Arany Tisza Domokosnak 1851 telén a *más* szó helyes használatára Kölcsey *Bú kél velem...* című versét idézte: „Oh, zöngének én éneket / Egy éjről *a másra*”⁸⁹ Az eredeti szöveg: „Ó zengének úgy éneket / Egyik éjről *másra*”. Arany, mint olyan gyakran, most is emlékezetből idézett.

Tompának 1853 májusában írta: „Engem, a múltra nézve, teljesen megnyugtattak soraid: a jövőre nem szükség óvatosságot ajánlanom. »Tél és harmat, nyár és hó, mind csak hiába való!«”⁹⁰ A *Vanitatum vanitas* eredeti szövegében „Nyár és harmat, tél és hó, / Mind csak hijába való!” áll. Tompa 1856 elején is Kölcseyt idézte: „Sem nem

⁷⁶ KÖLCSEY, *Erkölcsei beszédek...*, i. m., 81.

⁷⁷ AJÖM XIII, 212.

⁷⁸ KÖLCSEY, *Erkölcsei beszédek...*, i. m., 50.

⁷⁹ AJÖM XIII, 13.

⁸⁰ KÖLCSEY, *Erkölcsei beszédek...*, i. m., 53.

⁸¹ AJÖM XIII, 214.

⁸² KÖLCSEY, *Erkölcsei beszédek...*, i. m., 71.

⁸³ AJÖM XIII, 214.

⁸⁴ KÖLCSEY, *Erkölcsei beszédek...*, i. m., 58.

⁸⁵ AJÖM XIII, 216.

⁸⁶ KÖLCSEY, *Erkölcsei beszédek...*, i. m., 65.

⁸⁷ AJÖM XIII, 226.

⁸⁸ KÖLCSEY, *Erkölcsei beszédek...*, i. m., 65.

⁸⁹ Arany János Tisza Domokosnak, Nagykőrös, 1851. december 15. = AJÖM XV, 427.

⁹⁰ Arany János Tompa Mihálynak, Nagykőrös, 1853. május 23. = ARANY János, *Levelezés II (1852-1856)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István, Bp., Akadémiai, 1982 (Arany János Összes Művei XVI.), 225.

rosz ez sem nem jó, mind csak hiába való!”⁹¹ Arany Szemere Miklós leveléből tudta meg, hogy Kölcsey, emlékezete szerint, „Péczelen, még a »vanitatum Vanitás-át is« síró hangon olvasta fel.”⁹²

Erdélyi János kritikájára való válaszlevelében Arany Kölcseyre is hivatkozott: „Már az új iskola jóformán megtörte a Csokonai és Kisfaludi S.-féle rímek tekintélyét. Kölcsey már merete mondani: *farag, darab*; Vörösmarty: *hold, mosolyg*. És bizony, valljuk meg, hogy ez *malum necessarium* volt.”⁹³ A *Vanitatus vanitas*-ból idézett rímei megjelentek Arany Báró *Kemény Zsigmondhoz* című versében is:

Tanulnának Kölcseyinktől
És már régiebb bölcseyinktől
„Phidias amit farag -”
Hogy rímelnek! ecce! íme!...
(A manóba! nincs is ríme):
„Berovátkolt kődarab -”⁹⁴

Ha rímelés tekintetében Kölcsey lírája volt az egyik érdemi hivatkozás, Arany a „bötúrím”-re *Hymnus*-ból idézett példát, „a minthogy az újabb költészetből is lehetne ideillő helyeket szemelni ki, »[S] Nyögte Mátyás bús hadát Bécsnek büszke vára.«”⁹⁵

„Hogy pedig átkozod poétaságodat - írta Tompának -: az is <.> mehetne, csak legalább versben tennéd, mint Ovidius vagy Kölcsey.”⁹⁶ Arany a *Panasz* és az *Átok* címűekre gondolhatott: az első kezdete „Jaj nekem, s jaj annak aki engem / Verset írni búmra megtanított” (ezt a két sort idézte Szemere Miklós is⁹⁷); a másodiké: „A Dalköltőn fekszik átok, / Szívén lelkén vad ború”. Arany saját maga is kínlódott az írással: ugyanabban a levélben őneki idézte, hogy „a versek »elérhetlen távolban lengenek fölöttem«”⁹⁸ Feltehetőleg az *Endymion* áll emögött: „Hová, háová, te képzet csalfa kéje? / Mi zúg fel itt a pásztor kebelén? / Mi gond, mi álmok lengenek feléje? / Mi bájvidékre, ’s mért esdeklem én?”

1861 nyarán Arany a *Szépirodalmi Figyelő Nyílt levelezés* rovatában üzent „T.M...nak. (Miskolcz [azaz Lévy] is érthet róla. »Egy dalt! egy dalt! oh nimfa, kedvesednek...«”⁹⁹ Az idézet Kölcsey *Rákos’ nymphájához* című versének kezdete: „Egy dalt, egy dalt, / Ó nimfa, kedvesednek”.

⁹¹ Tompa Mihály Arany Jánosnak, Hanva, 1856. január 7. = *Uo.*, 664.

⁹² Szemere Miklós Arany Jánosnak, Pest, 1856. április 10. = *Uo.*, 687.

⁹³ Arany János Erdélyi Jánosnak, Nagykőrös, 1856. szeptember 4. = *Uo.*, 753.

⁹⁴ Vö. ARANY, *Kisebb költemények* 3., i. m., 642.

⁹⁵ *A magyar nemzeti vers-idomról* = AJÖM X, 228.

⁹⁶ Arany János Tompa Mihálynak, Nagykőrös, 1858. május 11. [és 12.] = AJÖM XVII, 195.

⁹⁷ Szemere Miklós Arany Jánosnak, 1864. február 27. = ARANY János, *Levelezés 4. (1862–1865)*, s. a. r. Új Imre Attila, Bp., Universitas – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2014 (Arany János Összes Művei XVIII; a továbbiakban AJÖM XVIII), 417.

⁹⁸ Arany János Tompa Mihálynak, Nagykőrös, 1858. május 11. [és 12.] = AJÖM XVII, 194.

⁹⁹ *Szépirodalmi Figyelő*, 1(1861), 35. sz., 560. – AJÖM XII. 202. és 540. – AJÖM XVII. 981.

Arany Tompának 1859. nyár elején írta: „Kivált a napokban igen jó kedélyflastomra találtam bukkanni, s ez Kölcsey »Vanitatum vanitas«-a, melyet máskor csak tréfára véltem, de most betű szerint hiszem, vallom és követem, kivált utolsó versszakát:”

Az eredeti szöveg:

Hát ne gondolj e' világgal,
Bölcs az, mindent ki megvet,
Sorssal, virtussal, nagysággal,
Tudományt, hírt 's életet.
Légy mint szikla rendületlen,
Tomba, nyugodt, érzetlen,
'S kedv emel vagy bú temet,
Szépnek 's rútnak hűnyj szemet.

Az Aranytól idézett szöveg:

„Ne gondolj a világgal,
Bölcs az, ki mindent megvet:
Sorssal, kincscsel, méltósággal
Tudományt, hírt, életet:
Légy, mint szikla, rendületlen
Tomba (ez szójáték rád), nyugodt, érzéketlen,
Kedv emel, vagy bú temet,
Szépnek, rútnak, hűnyj szemet.”

Jellemző Aranyra, hogy az emlékezetből idézett, de hitvallásként sajátjának tartott strófának érzéketlenséget hirdető sorában is felcsillan humora: a „Tomba” szót barátjára vonatkoztatja. Ugyanez év őszén szintén neki idézte Kölcseyt, a Kazinczy-ünnepélyre való felmenetelt mérlegelve: „»Hát ne gondolj« - &c.”¹⁰⁰ Tompa válasza tömör volt: „Hát ne gondolj sat!”¹⁰¹

Zrínyi' éneke első versszaka részben emlékezetből, részben a megzenésítésből következő szövegmodosításokkal szerepel a *Dalgyűjteményben*:

Hol van a' hon melynek Árpád' vére
Győzelemben csorga szent földére,
Melly nevével hév szerelmet gyűjt;

'S messze képét bújdosó magzatja,
Még Calypso' keblén is siratja,
'S kart feléje búsan vágyva nyújt?

Hol van a hon, melynek Árpád vére
Győzelemmel csorga szent földére,
S mely nevével hó szerelmet gyűjt?
Mely nevével hó szerelmet gyűjt?

Messze képét bújdosó magzatja,
Még Calypso keblén is siratja,
S kart fejére búsan vágyva nyújt;
Kart feléje búsan vágyva nyújt.¹⁰²

A *Szász Gerő költeményeiről* írott tanulmányban ez áll: „A »hervadásában illatozó virág« szép kifejezése a ráncok alatt is megmaradó anyai jósnak. A kép igaz, mert az illat tartósabb mint a szín »és a rózsát, ha elhull, még egy perczig éli túl,« Kölcsey szerint is.”¹⁰³ Arany erre a két sorra hivatkozott: „És a' rózsát, ha elhúl, / Még egy perczzel éli túl.”

¹⁰⁰ Arany János Tompa Mihálynak, Nagykőrös, 1859. október 22. = *Uo.*, 339.

¹⁰¹ Tompa Mihály Arany Jánosnak, Hanva, 1859. november 2. = *Uo.*, 347.

¹⁰² Kodály Zoltán, Gyulai Ágost, Arany János *népdalgyűjteménye: Az 1952-ben megjelent, Kodály Zoltán szélgjegyzeteivel ellátott gyűjtemény hasonmás kiadása, szerk. Kodály Zoltánné, LÁNG JÓZSEF, Bp.*, Kodály Archívum – Argumentum, 2011, 35.

¹⁰³ AJÖM XI, 145.

Horváth János összehasonlította Arany és Kölcsey életfelfogását: „»Most látom, hogy a mi volt, Eltűnt édes mámor; Vanitatum vanitas Maga is a humor. – Nem marad Kómosz velem, Sem a szende múzsák, Csak a humor-nélküli Pusztá nyomorúság«. (En philosophe, 1880). Elszalasztani a mát a holnap reményében, a holnapban csalódva hasztalan sírni vissza a tegnapot: Kölcseynek is, mint tapasztaltuk, természetében rejlett”.¹⁰⁴ A *Mint egy alélt vándor...* sorai állnak a jellemzés háttérében: „Így a holnap mindig elrabolta a mát, / Én nem merem élni, mert élni akartam”; „De kopár, sivatag jövőm láthatára: / Mért fussak felé, ha nem ígér enyhülést!”

A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy Kölcsey életművének szinte minden újdonsága áthangzott, és az utódok közül, úgy látjuk, legalaposabban visszhangzott Arany János munkásságában. Értékelése azonban nem nélkülözte a kritikát sem. Az Álmosdon élő költő „csendes elvonultságban a muzsáknak és roppant tanulmányainak élt”,¹⁰⁵ Csokonai műveit azonban „szigorúan, s nem minden elfogultság nélkül bírálta meg”.¹⁰⁶ Ez a „túlszigor – tette hozzá Arany Szász Károly költeményeiről írt bírálatában – fiatal kritikusan, új ösvényen indult költőben természetes volt. Az új iskola, ha lenni, élni akart, részben előzői rovására kelle érvényt szereznie magának”.¹⁰⁷ „Ő, mint elsőrendű lírikus – összegezte költészetét *A magyar irodalom története rövid kivonatban* –, formatisztaság, finom izlés, hő érzelem által tűnik ki; ódái magasztosak, a balladai formát ő hozta be nálunk; hanem dalaiban kissé idegen szentimentalizmus nyomai érezhetők”.¹⁰⁸ Románcai és epigrammái tekintetében Bajza József vele „versenyez, sőt néhol meg is haladja”.¹⁰⁹ Nem véletlen azonban, hogy Arany Jánosnak költőként, tudósként, apaként, nevelőként, tanárként egyaránt szüksége volt a Kölcsey által képviselt erkölcsi, esztétikai és irodalomtörténeti értékekre.

¹⁰⁴ HORVÁTH JÁNOS, *A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése* = HJIM IV, 915.

¹⁰⁵ *A magyar irodalom története rövid kivonatban* = AJÖM X, 518.

¹⁰⁶ *Uo.*, 509.

¹⁰⁷ *Költemények Szász Károlytól* = AJÖM XI, 186.

¹⁰⁸ *A magyar irodalom története rövid kivonatban* = AJÖM X, 518.

¹⁰⁹ *Uo.*, 520.